

תגיד יא סאתר, יא רב

בבל כנוסטלגיה, בבל כאוטופיה

המקרה של התרגום בהקשר ישראלי מספק פרקטיקה תרגומית הבנויה על מעורבות של תרבות המקור בתהליך עיצובו של הטקסט המוגמר בעברית. פרקטיקה זו מתעקשת על מהלך רב-תרבותי כחלק מתהליך הייצור של הטקסט בעברית, מבלי לוותר על מהותו הערבית. כך, לדוגמה, כל רומן של חוג המתרגמים עובר עריכת תרגום על ידי מי ששפת אמם ערבית. הניסיון לטשטש את עליונותו של המתרגם היהודי, שלידיו מועברת השליטה על הטקסט בעברית, תורמת להנכחת המקור ולריכוך המעבר שלו לזירה אחרת, הנמצאת בעמדה עליונה ביחס לזו שבה נמצא המקור.

בפיזורם של בני האדם, מצווה האל על התרגום.* שרידיו של בבל נותרים כסממן לכוחו של אלוהים, אך לא פחות לקיומה של האפשרות למרוד בו. זהו סממן המבטא היררכיה שאין לחצות. בכפייתו את התרגום על בני האדם כסוג של עונש על כך שהם ביקשו לעשות להם שם, אלוהים יוצר מצב חדש, מורכב. מצד אחד, התרגום נועד להיות כלי המחזק את הבידול בין בני האדם כשהוא מבליט את חוסר היכולת לתרגם, היינו את הפירוד כמצב נצחי שאין לגשר עליו. מתוך אי-האפשרות להתחרות באל נולד הצו על איסור התרגום.** אך מהצד השני, אלוהים נוטע כאן את זרעי המרד נגדו. אותו מגדל ניצב בתודעה האנושית, צרכניו של התרגום, כמומנט של תבוסה, של גירוש ושל השפלה. המהלך ההגליאני מלמד על תנועה מתמדת בין אדון לעבד. בהקשר שלנו ניתן לדבר על דיאלקטיקה של מקור ותרגום שעיקרה ניסיונותיו של התרגום לבטל את המרחק עם המקור, לטשטש את אותה נחיתות בהיותו תלוי בקיומו של המקור. איחודם של המקור ושל תרגומו רומז למצב שקדם לבלבול השפה – שקדם לבלבול. זהו מצב שיש בו אוניברסליזציה של השפה האחת, התרבות האחת. כך התרגום יכול להפוך לכלי נשק

* דרידה, ז'אק (2002). נפתולי בבל. תל-אביב: רסלינג, עמ' 53.

** שם.

במאבקו של האדם לרכוש לו שם, אמנם במתכונת שונה – במקום מגדל המבטא שפה אחת – רב-שפתיות, במקום תרבות אחת – רב-תרבותיות. לפי תפיסה זו, המקור מאבד מעמדת העליונות שלו ביחס לתרגומים, והאחרונים הופכים לכלי חשוב המאפשר את קיומו בתוך מארג בבלי זה.

אם כן, ברוח של אותה מטפורה שדרידה הציע, באותו רגע מכונן בתולדות התרגום, עולה הרמז לכינונו של התרגום כחלק ממאבקי כוחות בניסיונו של האדם להתמודד עם מצב הבלבול שנכפה עליו. הפרד ומשול היא אסטרטגיית השלטון המובהקת בסיפורו של בבל, והתרגום הוא תגובה, אולי משהו לא מתוכנן ובלתי צפוי שבכוחו לכונן את יסודותיו של אותו מגדל חלופי, להחליף את הנפילה במצב של כינון מחדש של אחדות רב-תרבותית.

אולם, כיצד ניתן להבטיח שהשוויון בין האומות אכן יתקיים באותו מגדל חלופי, אוטופי? ישאלו אלה החווים דיכוי על בשרם. האם ייתכן שמגדלים אלה לא ישעתקו את אותה היררכיה תרבותית בווריאציות שונות? שאלות רציניות אלה עומדות בבסיס המחקרים על התרגום בהקשר פוסטקולוניאלי. בניסיון להתמודד עם הסיכון לדיכוי המקור והתרבות שהוא מייצג, במיוחד בתרגומים של טקסטים שנכתבו ב'עולם השלישי', לורנס ונוטי* הציע הזרה כפרקטיקה תרגומית, גיאטרי ספיוק** הציעה קריאה ידידותית, אינטימית, של המקור. המקרה של התרגום בהקשר ישראלי מספק פרקטיקה תרגומית נוספת – פרקטיקה הבנויה על מעורבות של תרבות המקור, ליתר דיוק נציגיה של תרבות המקור, בתהליך עיצובו של הטקסט המוגמר בעברית. פרקטיקה זו מובלת בעיקר על ידי הסוציולוג יהודה שנהב-שהרבני המציע תרגום משותף, ערבי-יהודי, בדיוק כהגדרתו את עצמו כיהודי ערבי, המתעקש על מהלך רב-תרבותי כחלק מתהליך הייצור של הטקסט בעברית מבלי לוותר על מהותו הערבית. פרקטיקה זו עומדת במרכזה של סדרת מכתוב שעיקרה תרגום ספרות ערבית לעברית. במאמרו על תרגום הנפכה לעברית פורש שנהב-שהרבני את חזונו הפוליטי: "שפה היא תנאי הכרחי, אם כי לא מספיק, לדו-לאומיות, וזו דורשת דה-קולוניזציה של היחסים בין השפות. אחריותו של המתרגם היא להנפיק את הנכבה בעברית בלי למחוק אותה, בלי לביית אותה ובלי לייצג אותה באור אוריינטליסטי. [...] על המתרגם לייצר שפה חדשה שלא תדבר מפיו של הריבון".***

כך, לדוגמה, כל רומן של חוג המתרגמים עובר עריכת תרגום על ידי מי ששפת אמם ערבית. הניסיון לטשטש את עליונותו של המתרגם היהודי, שלידי מועברת השליטה

* Venuti, Lawrence (2008). The Translator's Invisibility: A History of Translation. London and New York: Routledge.

** Spivak, Gayatri Chakravorty (1993). "The Politics of Translation", in: Gayatri Chakravorty Spivak, Outside in the Teaching Machine. New York and London: Routledge, pp. 189-190.

*** שנהב, יהודה (2012). "הפוליטיקה והתיאולוגיה של התרגום: כיצד מתרגמים נכבה מערבית לעברית?", סוציולוגיה ישראלית יד (1), עמ' 180.

על הטקסט בעברית, תורמת להנפחת המקור ולריכוך המעבר שלו לזירה אחרת, הנמצאת בעמדה עליונה ביחס לזו שבה נמצא המקור.

מקום מרכזי תופס עבור שנהב־שהרבני התרגום של שמות המקומות בהיותם סמל למאבק על השליטה בטריטוריה. הוא רואה בהנפחת הערבית בתעתיק עברי כפתרון לתרגום שמות המקומות וכן לתרגום הנפכה. זהו מהלך של דה־טריטוריאליזציה הכולל שיבוש של העברית שמטרתו להנכיח את הערבית. הוא בוחר לשערב את העברית תוך הבלטת השפעת הערבית והנרטיב הערבי עליו.

לצד הדוגמאות לעיל, ברומן "פקעת של סודות" קיימת פרקטיקה תרגומית נוספת שהתבטאה בבחירתו של שנהב־שהרבני לתרגם קטעים מלשון דבורה ללשון גבוהה יותר. במקומות לא מעטים לאורך הרומן בחר ח'ורי להשתמש בלשון דבורה בדו־ השיח המתקיים בין הדמויות. השימוש בערבית דבורה, לשון נמוכה וסלנג, מעמיד את המתרגם בפני אתגרים מורכבים כגון – חוסר היכולת לתרגם את אותו להג עם הייחוד שבו לשפה אחרת במיוחד כשמדובר על שפת יעד שאין בה הבחנה בין לשון ספרותית ללשון דבורה. שנהב־שהרבני בחר בהאחדה סגנונית שבה הוא התעלם מלשון הדיבור המיוצגת במקור והאופיינית לדיאלקט הלבנוני, ותרגם אותה כך שלא תיבדל משאר הטקסט. לדוגמה:

"افتحوه، وإلا، ما مندفن"، قال الخوري.

"رح ندفن مندون البركة"، جاب حنا.*

תורגם ל:

"אם לא תפתחו לא תהיה קבורה," פסק הכומר.

"אז נקבור אותו בלי ברכות," אמר חנא.**

בה בעת, בדיאלוגים לא מעטים לאורך התרגום בחר המתרגם להבליט את ערביותו של הטקסט המתורגם. מהלך זה ניכר בעיקר על ידי ניסיונו לשמור על אופיו הלשוני של המקור. הוא ניסה לעשות זאת על ידי המצאת לשון דיבור על בסיס תכונות של שפת המקור. כלומר, על ידי התאמה צורנית מכוונת. לשם כך הוא ביקש לחקות את הערבית הדבורה במקור על ידי שימוש במילים ערביות בתעתיק עברי. לדוגמה: "الله يخليكي"*** תורגם ל: "אללה ישמור אותך"****; "كيف المدام، انشالله تكون مبسوط معها"***** תורגם ל:

* خوري، 2008، ص 15

** ח'ורי، 2017، עמ' 14.

*** خوري، الياس (2008). مجمع الاسرار، لبنان: دار الاداب، ص 21.

**** ח'ורי، 2017، עמ' 19.

***** خوري، 2008، ص 22.

"איך המאדאם? אינשאללה אתה מבסוט אַתה?"; "قل يا ساتر يا رب" ** תורגם ל: "תגיד יא סאתר, יא רב"***. בדוגמאות אלה ניתן לראות שימוש במילים ערביות בתעתיק עברי וכן בתחביר שמזכיר את התחביר בערבית. בעצם כך הדגיש המתרגם את זרותו של התרגום בתוך תרבות היעד, תוך הבלטת מהותו הערבית. לסיכום, בלב תפיסתו של שנהב־שהרבני עומדת כמיהה לאותם מגעים ותנועות שהיו אפשריים בין הערבית ובין העברית בעבר, אשר בהווה אין להם היתכנות בשל ריבונות תיאולוגית פוליטית המשמרת את מצב האויבות.**** התרגום מהווה במקרה זה אפשרות להכלת הפרספקטיבה הדו־לאומית. אם נחזור לנוסטלגיה לזמן שקדם לבבל שבה פתחנו, הרי שכאן ניתן להצביע על נוסטלגיה לזמן שקדם לריבונות הפוליטית שביקשה לנתק את יהודי ערב משורשיהם הערביים.

* ח'ורי, 2017, עמ' 19.
 ** خوري, 2008, ص 58.
 *** ח'ורי, 2017, עמ' 52.
 **** שנהב, 2012.